

แนะนำหนังสือ

พิภุ บุษบก*

พัฒนา กิติอาษา.

**สู่วิถีอีสานใหม่. (Isan Becoming : Agrarian Change and the Sense
of Mobile Community in Northeastern Thailand)**

กรุงเทพฯ : วิภาษา, ๒๕๕๗. ๑๖๘ หน้า.

* อาจารย์ ดร. ประจักษ์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ตลอดระยะเวลาหลายทศวรรษของการศึกษาพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของสังคมอีสานนักวิชาการสำนักวัฒนธรรมชุมชนที่เกือบจะผูกขาดการศึกษาและวิจัยสังคมอีสานมาตั้งแต่ช่วงคริสต์ทศวรรษ ๑๙๘๐ จะนำเสนอภาพสังคมอีสานในระดับจุลภาค (ระดับหมู่บ้าน) และค่อนข้างมองผลเชิงลบในแง่รัฐเป็นผู้ทำลายศักยภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านในภาคอีสาน อย่างไรก็ตาม ประมาณ ๑ ทศวรรษที่ผ่านมา นักวิชาการส่วนหนึ่งตั้งคำถามกับแนวทางการศึกษาสังคมอีสานของสำนักวัฒนธรรมชุมชน โดยศึกษาและวิเคราะห์เศรษฐกิจและสังคมอีสานในช่วง ๒ ถึง ๓ ทศวรรษที่ผ่านมาโดยตัดมุมมองเชิงลบจากนโยบายรัฐออกและได้ข้อสรุป ๓ ประการ ได้แก่ ๑. ภาคอีสานเปลี่ยนจากการเป็นดินแดนชายขอบทางภูมิรัฐศาสตร์มาเป็นดินแดนที่เข้าถึงได้ด้วยकरणคมนาคมขนส่งที่สะดวกสบาย เปลี่ยนจากดินแดนที่ล่อแหลมต่อความมั่นคงของรัฐมาเป็นสะพานเชื่อมต่อทางเศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้านรอบข้าง ๒. ระบบเศรษฐกิจของภาคอีสานถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ในระบบทุนนิยม พ้นจากสภาวะเศรษฐกิจแบบพอเพียงเพื่อยังชีพ และ ๓. ภาคชนบทของภาคอีสานโน้มเอียงจากชีวิตในภาคการเกษตรไปสู่วิถีชีวิตแบบชาวเมืองมากยิ่งขึ้น และทั้งหมดทั้งมวลก่อให้เกิดเป็น “วิถีอีสานใหม่”

วิถีอีสานใหม่ ของพัฒนา กิติอาษา เป็นหนังสือที่นำเสนอให้เห็นพลวัตการเปลี่ยนแปลงของสังคมอีสานว่ามาจากภายใน คือ มาจากความย่ำแย่ (กลัว) และความอยาก ของคนอีสาน ความย่ำแย่อด (กลัวอด) ย่ำแย่จน (กลัวจน) ตลอดจนความอยากที่จะได้จะมี เป็นแรงปรารถนา (desire) ที่ผลักดันให้ชาวอีสานออกเดินทางจากหมู่บ้านอันแห้งแล้งไปสู่การเป็นแรงงานตามเมืองใหญ่ และแรงงานในต่างแดนพัฒนา กิติอาษา เสนอให้เห็นว่าชาวอีสานไม่ได้เป็นผู้ได้รับผลกระทบเชิงลบจากนโยบายรัฐต่าง ๆ เท่านั้น ๓ ทศวรรษที่ผ่านมาอีสานเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตัวเองครั้งสำคัญภายใต้บริบทของการพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมระดับประเทศ ภูมิภาค และโลกหลังยุคสงครามเย็น วิถีอีสานใหม่เข้ามาแทนที่วิถีอีสานเก่า โดยอีสานใหม่นั้น คือ อีสานที่กลายเป็นส่วนสำคัญของเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมของโลกยุคโลกาภิวัตน์อย่างเต็มตัว เป็นดินแดนยุทธศาสตร์และศูนย์กลางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมระดับภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง เป็นแหล่งอาหารสำคัญของโลก เป็นแหล่งส่งออกแรงงานชายหญิงที่สำคัญของโลก ไม่ใช่อีสานที่เป็นดินแดนล้าหลัง ดินแดน

แห้งแล้ง และดินแดนที่เต็มไปด้วยภัยอันตรายจากกลุ่มคอมมิวนิสต์ดั้งเดิมอีกต่อไป

พัฒนา กิติอาษา เปิดเรื่องด้วยการกล่าวถึงนักคิดนักเขียนร่วมสมัย ๒ ท่าน คือ กิลส์ เดอลูซ (Gilles Deleuze) และคำพูน บุญทวี ท่านหนึ่งเป็นนักปรัชญาแนวจิตวิเคราะห์ที่ชื่อตั้งชาวฝรั่งเศส ท่านหนึ่งเป็นนักเขียนกวีซีไรต์คนแรกของไทย กิลส์ เดอลูซ เสนอความคิดเรื่องจิตไร้สำนึก (the unconscious) และแรงปรารถนา (desire) ในฐานะพลังสำคัญของการผลิตสร้างและขับเคลื่อนให้เกิดพฤติกรรมและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งระดับตัวบุคคลและสังคม ขณะที่คำพูน บุญทวี ได้บรรยายแรงปรารถนา/ความใฝ่ฝันของคนอีสานเอาไว้อย่างจับใจในงานเขียนของตนเอง พัฒนา กิติอาษา อธิบายให้เห็นว่า ประโยชน์จากแนวคิดเชิงมันท์ส์แนบจิตวิเคราะห์ทางสังคมของกิลส์ เดอลูซ และแง่คิดเชิงประสบการณ์นิยมของคำพูน บุญทวี สามารถนำมาอธิบายให้เห็นปรากฏการณ์ว่าด้วยชีวิตผู้คน ระบบความสัมพันธ์ และชุมชนหมู่บ้านยุคหลังสงครามเย็นด้วยมันท์ส์ อีสานอนิจลักษณ์ (Isan becoming) หรือวิถีอีสานใหม่ที่สนทนาโดยตรงกับกรณีวิเคราะห์ชุมชนของสำนักวัฒนธรรมชุมชน

จากนั้น พัฒนา กิติอาษา ได้นำเสนอให้เห็นถึงเขปวิวิธวิทยาและการพัฒนากรอบแนวคิดทางทฤษฎีในการวิเคราะห์วิพากษ์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมในชุมชนหมู่บ้านภาคอีสานในบทที่ ๒ และ ๓ โดยพยายามวิเคราะห์และตีความการเปลี่ยนแปลงภาคเกษตรกรรมหรือชุมชนหมู่บ้านในดินแดนภาคอีสานโดยภาพรวมในช่วงเวลาประมาณ ๓ ทศวรรษที่ผ่านมา และกำหนด “มันท์ส์ชุมชน” สำหรับศึกษาชุมชนหมู่บ้านอีสานไว้ ๔ ความหมาย ได้แก่ ชุมชนทางกายภาพ (physical community) ชุมชนในจินตนาการ (imagined community) ชุมชนวาทกรรม (discursive community) และชุมชนอนิจลักษณ์ (becoming community) ตลอดจนอธิบายกรอบแนวคิด สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาาร่วมสมัย ประกอบด้วย แนวคิดเรื่องกลจักรของแรงปรารถนา และเรือนกายอนิจลักษณ์ในสังคมทุนนิยมของกิลส์ เดอลูซ แนวคิดเรื่องอำนาจกับการต่อต้านของมิเชล ฟูโกต์ แนวคิดเรื่องผู้กระทำการและโครงสร้างอำนาจของแอนโทนีกินเดนส์ และแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางสังคมของปีเตอร์ เบิร์ก และเจน สเตตส์ ที่ถูกหยิบยกมาทำความเข้าใจชุมชนหมู่บ้านอีสานยุคหลังสงครามเย็น

เนื่องจากหนังสือเล่มดังกล่าวพยายามนำเสนอให้เห็นภาพของอีสานใหม่ ดังนั้นภาพร่างของหมู่บ้านอีสานเก่าจึงถูกนำเสนอให้เห็นในบทต่อมา เพื่อปูพื้นฐานทาง

ประวัติศาสตร์ผู้การทำความเข้าใจกำเนิดและพัฒนาการของวิถีอีสานใหม่ในบทถัดไป พัฒนา กิติอาษา ศึกษาเอกสารชั้นต้นต่าง ๆ เกี่ยวกับภาคอีสานตั้งแต่ครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ทั้งเอกสารภาษาไทยและภาษาต่างประเทศและพบว่าอีสานเก่าคือภาพร่างของชุมชนเศรษฐกิจพึ่งตนเองและหน่วยการปกครองที่เป็นเขตแดนของรัฐสยามซึ่งมีประวัติศาสตร์และสภาพทางเศรษฐกิจการเมืองร่วมกับเพื่อนบ้านอินโดจีนดินแดนอาณานิคมของฝรั่งเศส รวมทั้งเสนอให้เห็นว่าชุมชนหมู่บ้านอีสานเก่าจากมุมมองหรือโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยามที่ว่าเป็นชุมชนหมู่บ้านที่มีวิถีชีวิตเรียบง่าย พึ่งตนเองได้ และพร้อมเป็นส่วนหนึ่งของสยามเป็นมองที่ละเลยความเป็นจริงที่ว่าชาวบ้านหรือชาวไร่ต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด เพราะเงื่อนไขความจำกัดเรื่องดินฟ้าอากาศและทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการต้องพยายามหารายได้ที่เป็นตัวเองมาจ่ายเป็นค่าภาษีอากรและเกณฑ์แรงงานของสวนกลาง นอกจากการนำเสนอภาพร่างหมู่บ้านอีสานเก่าจากเอกสารชั้นต้นแล้ว พัฒนา กิติอาษา ยังวรรณกรรมเรื่องลูกอีสานของคำพูน บุญทวีมาเป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นภาพร่างหมู่บ้านอีสานเก่าที่ชาวบ้านต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอดได้อย่างละเอียดลออ พร้อมทั้งยังแสดงให้เห็นว่าภายใต้บริบทของสงครามเย็นก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ในชุมชนหมู่บ้านอีสาน โดยเฉพาะการนำความเจริญทางเศรษฐกิจเข้าสู่สังคมอีสาน

ความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคมได้สร้างแรงปรารถนาทางวัตถุให้แก่ชาวอีสานพัฒนา กิติอาษา ยกตัวอย่างแรงปรารถนาของคนอีสานช่วงคริสต์ทศวรรษ ๑๙๙๐ จากงานเขียนของคำพูน บุญทวี กวีซีไรต์คนแรกของไทยที่ว่า “ความใฝ่ฝันของพ่อเหี้ยพ่อเรือนในเมืองบางกอก คือมีบ้านทาวเฮ้าส์สักหลังหนึ่ง รองลงมาให้ลูกได้เรียนหนังสือแล้วมีงานทำเป็นหลักแหล่ง แต่ชาวบ้านทุ่งอีสานนั้น... ขอให้มันตกต้องตามฤดูกาลและข้าวเปลือกมีราคาเป็นเรื่องใหญ่ รองลงมาอย่าให้มีขโมยมาลักควายที่มีอยู่อย่างจำกัดจำเขี่ย ความฝันอันสูงสุดท้ายก็คือ อยากเห็นลูกหลานไปขายแรงงานยังเมืองอื่นแล้วกลับมาพร้อมเงินก้อนหนึ่ง และถ้าหากลูกได้เรียนพอสอบเข้าเป็นนายได้ก็อย่าให้มีการเสียเงินเป็นหมื่นเป็นแสนด้วยเถิด... ยิ่งตกเข้ามาสมัยทุกวันนี้ ความใฝ่ฝันของชาวบ้านทุ่งอย่างว่า ยิ่งพอกพูนขึ้นเรื่อย ๆ บ้าอยากมี ที. วี. สักเครื่องให้ลูกหลานดูยามพักผ่อน โดยไม่ต้องไปยื่นชะงัดแลกของคนอื่น อีกอย่างหนึ่งซึ่งกำลังนิยมชมชอบกันมากมายคือ

ได้ขึ้นเรือบินไปทำงานเมืองนอกนั่นเอง” แรงปรารถนาของการขึ้นเรือบินไปทำงานเมืองนอกได้รับการหยิบยกมาอธิบายต่อในบทที่ ๕

พัฒนา กิติอาษา ยกตัวอย่างแรงงานไทยในสิงคโปร์มาเป็นกรณีศึกษาเรื่องท้องถิ่นข้ามแดน โดยนำเสนอรายละเอียดของการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงหมู่บ้านอีสานหลังยุคสงครามเย็น จากแนวการวิเคราะห์ที่ให้ความสำคัญกับแรงปรารถนาและอารมณ์ความรู้สึกของคนผ่านเส้นทางและกระบวนการข้ามพรมแดนท้องถิ่น ชาติ และประชาคมโลก โดยใช้กรณีศึกษาของชุมชนแรงงานและแม่บ้านไทยอีสานในสิงคโปร์มาเป็นตัวอย่างเพื่อแสดงให้เห็นว่า วิถีอีสานใหม่ที่ก่อรูปและปรากฏตัวในช่วงหลังสงครามเย็น นอกเขตแดนภาคอีสานและประเทศไทยนั้นได้ผลิตสร้างตัวตนและวิถีของผู้กระทำการที่สามารถรับมือการกระทบของโครงสร้าง เช่น นโยบายการพัฒนาของรัฐ และการขยายตัวครอบงำของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้อย่างมีนัยสำคัญยิ่ง ก่อนจะปิดเนื้อหาสำคัญของหนังสือในบทที่ ๖ ด้วยการพยายามนำเสนอมิติสำคัญของการเปลี่ยนแปลงจากเก่าเป็นใหม่ของชุมชนหมู่บ้านอีสานในภาพรวม โดยใช้มโนทัศน์ชุมชนอนิจลักษณะมาอธิบายการเกิดของวิถีอีสานใหม่ โดยเสนอว่าอนิจลักษณะของวิถีชุมชนอีสานใหม่ประกอบด้วยเงื่อนไขสำคัญ ได้แก่ ๑. การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสภาพแวดล้อมกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมแบบใหม่ภายใต้กรอบเวลาและสถานที่เฉพาะ ๒. การเกิดขึ้นของแรงปรารถนา ความรู้สึก และความหมายใหม่ต่อประสบการณ์ชีวิตใหม่ของคนรุ่นใหม่ที่กำลังเติบโตพร้อมจะทดแทนคนรุ่นเก่า และ ๓. สภาพแวดล้อมของอีสานใหม่ได้เติมเชื้อไฟและความคิดของการเปลี่ยนแปลงสำหรับเคลื่อนตัวไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ที่สำคัญวิถีอีสานใหม่ที่ดำเนินมาตั้งแต่สมัยหลังสงครามเย็น ยังคงดำเนินอยู่ในปัจจุบัน และจะดำเนินต่อไปในอนาคต

วิถีอีสานใหม่ นับเป็นหนังสือที่วิเคราะห์ วิพากษ์ และให้ภาพการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้านตลอดจนภาพรวมของสังคมอีสานหลังสงครามเย็นได้อย่างค่อนข้างสมบูรณ์ภายใต้การศึกษาโดยอาศัยระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์และแนวคิดทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา